

SZIGETI MOLNÁR DÁVID

Népkönyv és reformáció

„Derék írást erre én meg nem olvastam,
Életét is ennek többé nem hallottam,
Gondolatból azért nem szinte ezt írtam,
Ezt írván németből *Szebemben* hallottam.”
(Kiemelés tőlem: Sz. M. D.)

(Az *Fortunatur*ról való szép história...)

Nemprózai nemzet

Akárhányszor letöltöm Ritoókné Szalay Ágnes *Eleink szórakoztató olvasmányairól* című közleményét, amelynél alkalmasabbi kiindulópontot e dolgozathoz keresve sem találhatnék, minduntalan szemet szúr egy margóra kanyarított széljegyzet. A tanulmány régebbi olvasóját két, nem légből kapott, mégis szerinte levegőben lógó mondatocska ingerelte. Ezek – idézem Ritoókné Szalayt – így hangzanak: „Minél nyugatabbra haladunk Európában, annál inkább tolódik a népkönyvek témájának számbeli túlsúlya a regényes históriák, a nagyobb lélegzetű, sokat bonyolított kalandregények felé. Nálunk meg inkább a mozaikszerűbb, a történelmi históriára applikált kisebb, kerek egységek találtak olvasóközönségre.”¹

A megjegyzés pedig ez hozzájuk: „Miért?”

Nemzetietlen hagyományok

„Szöveget szöggel kell kivenni”, ezért felteszek most egy másik kérdést is. Azt tudjuk, hogy a 16. század utolsó harmadában két nyomdász is expanziót indítva, a világi tematikájú művek kiadása és többé-kevésbé a laikus-kispénzű olvasók felé fordult, de azt nem, hogy vajon miért – épp Kolozsváron, Heltai Gáspárnál és nem pedig Debrecenben, Komlós Andrásnál – született meg a népszerű próza. Varjas Béla erre így válaszolt:

II. János cenzúra-rendelete után [...] [a] magántókével nemigen rendelkező Komlósnak [...] létkérdéssé vált, hogy kevés befektetéssel olyan gyorsan értékesíthető és jövedel-

* A szerző az SZTE BTK Magyar Irodalmi Tanszékének adjunktusa. A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosítószámú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

1 RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „Eleink szórakoztató olvasmányairól”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 84, 5–6. sz. (1980): 650–655, 654.

mező, kis terjedelmű kiadványokat vessen piacra, amelyek eladásából a rájuk fordított összeg a megfelelő haszonnal hamar megtérül. Erre a célra leginkább a szórakoztató elbeszélő művek lettek volna a legalkalmasabbak. Ilyenek azonban kinyomtatásra készen csak históriás énekfajták formájában voltak hirtelenjében kéznél. Prózaí elbeszéléseket legfeljebb fordíttatni lehetett volna. A ma ismert mintegy 155 históriás éneknek a kétharmadát pedig 1570-ig már megírták. Ez a verses-énekes elbeszélő műfaj tehát szinte korlátlan mennyiségben és ingyen állt a nyomdász rendelkezésére.²

Választ kapunk tehát arra, hogy Komlósnál miért nem. És valamennyire arra is, hogy Heltainál miért igen. Ő „tőkeerős” volt, vagy még inkább: álláshalmazó. Volt olyan jövedelme tehát, amely nem a nyomdászműhelyből származott. Ezzel a válasszal azonban most nem elégedhetünk meg, ezért a kérdést Komlós és Heltai kiadói stratégiája, valamint a korabeli irodalmi igények felől is megpróbálom megközelíteni.

Közismert, hogy ami a könyvkiadást illeti, Komlós és Heltai másképp taktikázott. Komlós – kis túlzással – egy debreceni „Kék Könyvtár” előállításával próbálkozott. Az ő „ponyvasorozatának” azonban nem színe volt feltűnő, hanem az, hogy ugyanazzal a fametszettel illusztrálta címlapjai többségét. Hogy a lehető legnagyobb számú olvasót ragadja meg, históriás énekeket adott ki. Olcsó, gyenge minőségű papírra nyomtatott, néhány oldalas díszítetlen füzetkái gondatlan korrektúrával és igénytelen nyomdatechnikával készültek.³ Heltai alapvetően követte Komlóst a históriás énekek kiadásában. Az ő stratégiája viszont az úgynevezett kettős terjesztésre is emlékeztet. Ugyanazokat a históriás énekeket gyűjteményes kiadás formájában a polgárság, a nemesség és a művelt rétegek rendelkezésére bocsátotta, kisebb füzetekben pedig a „népi” közönség számára is hozzáférhetővé igyekezett tenni. Úgy tűnik azonban, hogy vagy a megfelelő terjesztési csatornákat vagy a tömegeket nem találta meg.⁴ Felmerül a kérdés, hogy miért.

Heltai a históriás énekek gyűjteményének ajánlásában Istentől rendelt akadályokat emlegető sorokkal mentegetőzött, amiért nem „bibliabeli szent históriáknak énekit” és „a zsoldároknak rend szerént való psalmusit” bocsátotta közre, ezért az irodalomtörténészek többsége – Waldapfel József nyomán – úgy véli, hogy életének utolsó éveiben Heltai azért fordult egészen a világi kiadványok felé, mert Báthori István cenzúrarendelethez (1571) teljesen megfékezte a vallási természetű unitárius munkák nyomtatását.⁵ Kulcsár Péter azonban Heltai szabadkozó sorait az olvasó iránti kötelességnek hiszi.⁶

2 VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982), 225.

3 BALÁZS-HAJDU Péter és Csörsz Rumen István, „Ponyva”, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon: középkor és kora újkor*, főszerk. (I–XIV): KÖSZEGHY Péter, 14 köt. (Budapest: Balassi Kiadó, 2003–2014), 9:225.

4 HELTAI Gáspár, *Cancionale, azaz históriás énekeskönyv, Kolozsvár 1574*, tan., gond. VARJAS Béla, *Bibliotheca Hungarica Antiqua* 5 (Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1962), 22.

5 WALDAPFEL József, „Heltai Gáspár és a magyar Poncianus: Második, bef. közlemény”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 48, 2. sz. (1938): 119–129, 126.

6 KULCSÁR Péter, „A történetíró Heltai”, in *Irodalom és ideológia a 16–17. században*, szerk. VARJAS Béla, *Memoria saeculorum Hungariae* 5, 113–133 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 114.

Ide kapcsolódik, hogy amikor Péter Katalin a népszerű kiadványok hatalmas arányú előretöréséről írt, még csak nem is utalt a rendeletre. Ő a szépirodalom felpezsdülését a nagy mezőgazdasági konjunktúra előnyös hatásának tulajdonította.⁷ Tanulmányából viszont úgy tűnhet, hogy az agrárkonjunktúra valamennyi ország részben ugyanolyan hatást gyakorolt. Tulajdonképp azonban míg a hódoltságban és a peremén fekvő mezővárosok egy részének felemelkedést hozott, addig – kis túlzással – „[a] távoli és kicsiny Erdély [...] ennek a fejlődésnek is csak a fonákját ismerhette”.⁸ Szakály Ferencnek egy idevágó szembeállításából arra is következtetni lehet, hogy az olyan kiemelkedő mezővárosok vidékén, mint Debrecen, a szellemi bőség nagyobb valószínűséggel „áradt túl” a polgárság felső- és középrétegén, mint Erdélyben. „[M]iközben Erdélyben még ún. kondicionárius (meghatározott termék-szolgáltatással tartozó) telepek is akadtak, az ország középső részein öntudatos – gazdasági sikereire hivalkodóan büszke, a környező világ dolgaiban jól tájékozott és eligazodó, önálló elképzelésekkel rendelkező, saját közösségét megszervezni képes – parasztság körvonalai rajzolódnak ki”⁹ – írja. Ez lehet az oka annak, hogy Komlós és Heltai kiadói stratégiája más. Itt több társadalmi rétegből kerül ki a fizetőképes kereslet (az alsóbbakból is), amott – az archaikusabb szerkezetű Erdélyben – kevesebből. Ez tehát – mint a későbbiekben még inkább látni fogjuk – összefüggésbe hozható azzal, hogy miért nem Debrecenben született meg a népszerű próza.

De mint ígértem, lesz egy másik szempontunk is. Ehhez előljáróban felsorolok néhány adatot. A népszerű próza első hajtásainak német nyelvűek voltak a fő forrásai. Lásd Heltai Száz *fabuláját* (1566) vagy *Poncianusát* (1572). Ezek eredetijére nagy valószínűséggel már ekkor rá lehetett találni a kereskedők könyvjegyzékeiben.¹⁰ E szórakoztató próza a szász–magyar Kolozsvár mellett – egyetlenegy „kivételtől” eltekintve – a 16. században csak a német irodalmi hagyományok árterében, a mai Ausztria területén jelent meg nyomtatásban: Bécsben, Monyorókeréken és Németújváron. Mintha az ország középső részét bombatalálat érte volna! Kinyomtatóik mindahányan „német” származásúak voltak: Heltai, Blasius Eber, Johannes Manlius. Ennél is érdekesebb azonban, hogy a 16. századi népszerű próza unikum vagy kvázi-unikum, korabeli vagy közelkorú bejegyzésektől alapvetően érintetlen példányaiban bizonyíthatóan extrém korai bejegyzéseket egyetlenegyben, Laskai János *Aesopus*-fordításában találtam. 1609-ből. Idézem: „Wi kan und soll ich doch / Gnuchsam praßen h h h h / Wi

7 PÉTER Katalin, „A romlás a szellemi műveltség állapotaiban a 17. század fordulóján”, *Történelmi Szemle* 27, 1–2. sz. (1984): 80–102.

8 BARTA Gábor, „Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606)”, in *Erdély története*, főszerk. KÖPECZI Béla, szerk. MAKKAI László, MÓCSY András és SZÁSZ Zoltán, közr. BARTA Gábor, 3 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986), 1:458.

9 SZAKÁLY Ferenc, *Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában*, História Könyvtár: Előadások a történettudomány műhelyeiből 5 (Budapest: História–MTA Történettudományi Intézete, 1994), 14.

10 KEMÉNY Lajos, „Egy XVI. századbeli könyvkereskedő raktára”, *Magyar Könyvszemle* 3, 4. sz. (1895): 310–320, 312–313, 317; WALDAPFEL József, „Heltai Gáspár forrásai (Első közlemény)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 44, 3. sz. (1934): 234–250, 238; WALDAPFEL József, „Heltai Gáspár és a magyar Poncianus (Első közlemény)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 48, 1. sz. (1938): 31–44, 31.

kan[n] und soll ich dich doch / Herr Jesu Gnuchsam pr<...>”. Ugyanott: „Daniel Uhr habet”. Magyar szavai (ha egyáltalán övéi) vagy tollpróbák, vagy arra utalnak, hogy magyarul tanult. Fény derül arra is, hogy a nyomtatvány még a 17. század folyamán a szászok által is lakott Vizaknáról Szászvárosba került. „Ez könyvet ajándékoztam Macskási Annusnak, hogy éljen vele Istennek s lelkének üdvességére. Szászvárost, 1691. Tállyai János.” Ezek után nem árt újra elolvasni a mottót: az eredetileg prózában elbeszélt *Fortunatust* a 16. századi magyar énekszerző a szintén szász Nagyszébenben hallotta. S mindez még jobban elgondolkodtathat minket, ha a magyar irodalmat párhuzamba állítjuk a lengyellel. Ott ugyanis a prózai elbeszélések Kelet-Közép-Európában szokatlanul korán, már az 1520-as években jelentkeztek. Vajon tényleg csak a lengyel irodalmi nyelv köszönhet-e sokat a német származású vagy sokáig német nyelvterületen ténykedő, agresszív krakkói kiadók és könyvkereskedők tevékenykedésének, vagy talán maga a „literatura plebejska” prózai ága is?¹¹

Olyasmit szeretnék tehát megfogalmazni, amit legutóbb Latzkovits Miklós mondott a magyar dráma kapcsán: „A műfaj megjelenésére vonatkozó legelső értékelhető adatok [...] logikus módon a királyi udvarral, illetve a magyarországi németiség legvárosiasodottabb közösségeivel kapcsolatosak.”¹² Mindennek kapcsán azonban két dolgot különösen szeretnék hangsúlyozni. Az egyik, hogy egy magyarországi cipsernek vagy erdélyi száznak más volt a műveltsége, az irodalmi ízlése és az igényei, mint egy magyarnak. Peregrinusaik, vándor könyvkereskedők stb. jóvoltából ők nagyon jól ismerték a német könyvpiac (általában) legforgalomképesebb részét is, amelyben a drámai és a prózai alkotások nagy számban – vagy még inkább: természetesen – voltak jelen. A másik, hogy komoly árnyoldala van annak, hogy a magyar próza szükségszerűen a német irodalomhoz kötődött. A németek 16. századi irodalmát ugyanis szinte teljesen „leuralta” a reformáció. Nyugat-Európához képest ők is késtek tehát.¹³

11 Harald B. SEGEL, *Renaissance Culture in Poland: The Rise of Humanism, 1470–1543* (New York: Cornell University Press, 1989), 253.

12 LATZKOVITS Miklós, „A 16. századi magyar dráma”, in *A magyar irodalom története: A kezdetektől 1800-ig*, szerk. JANKOVITS László és ORLOVSZKY Géza, munkatárs JENEY Éva és JÓZAN Ildikó, 250–265 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 251.

13 A kora újkori német irodalomról friss kötet: Achim AURNHAMMER und Nicolas DETERING, *Deutsche Literatur der Frühen Neuzeit: Humanismus, Barock, Frühaufklärung*, Uni-Taschenbücher–Literaturwissenschaft (Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag, 2019). A kifejezetten a 16. századi német nyelvű rövid prózáról szóló részekből (98–102 és 115–118) kiderül, hogy ez – a magyar prózával szemben – szélesebb teret enged a szórakoztatásnak, az elbeszélésekben nincs föltétlen moralizálás, és a komikum is lehet öncél. Erre 16. századi magyar példa csak a *Mankóczy István viselt dolgai* című kéziratosságba szorult parodikus szöveg lehetne, amelyről legutóbb Balázs Mihály adott elő „Észrevételek Erasmus kelet-közép-európai recepciójáról” címmel az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében 2019. március 20-án megrendezett *Az értelmezés hatalma V.* című konferencián.

Az előbbi fejezet néhány évszámából kitűnhetett, hogy a népszerű próza sokáig váratott magára. A késlekedést én az ún. féloldalas fejlődéssel és a reformációval magyarázom.¹⁴ A reformációval azért, mert az nálunk évtizedekig – ha szabad ezt a fogalmat visszavetítenem a múltba – a „költészetet” pártolta.¹⁵ Nyomós okokból persze. Nemcsak azért, mert orális hagyományaink erősek voltak, vagy mert az énekirodalom sokkal lazábban kötődött az olvasáshoz és a nyomtatáshoz, mint a próza (nevezhetném ezt mnemotechnikai-gazdasági oknak is), hanem azért is, mert a verses szövegeket énekeltek, így erős érzelmi hangulatkeltésre, reklámra és propagandára sokkal inkább alkalmasnak bizonyultak, mint a prózaiak, amelyeket nagy valószínűséggel magányosan és talán nem is mindig hangosan olvastak. Legalább ennyire fontosnak tartom azonban a féloldalas fejlődést is, ami azt jelenti, hogy a magyar középkori irodalomnak nemigen lévén lovagi-udvari regisztere, hiányoztak nálunk például az olyan lovagregények is, amelyek Nyugat-Európában még a „népi” olvasók birtokában is ott voltak, formálván az irodalmi ízlést.¹⁶ Protestáns országrészeinkben természetesen a legendákat és állelegendákat, amelyek a katolikus országokban mindenkinél töretlen népszerűségnek örvendtek, szintén nem olvasták tovább, a mártírok kis száma miatt pedig még a szentek más protestáns országokban tovább élő altípusát, a vértanú alakját sem transzformáltuk.¹⁷ Csak egy példa: *Markalf (Rozmowy które miał król Solomon mądry z Marholtem grubym a sporsnym*, 1521) lengyelországi fordítója, Jan z Koszyczek Szent Anna életét (*Żywot świętej Anny*) is megírta.¹⁸ Tulajdonképp egy harmadik ok lehetne, hogy egy olyan klasszikus irodalmi örökség határozta meg reneszánsz irodalmunk műfaji-formai jellegét, amelyből inkább a költők, mintsem a prózában alkotó klasszikus szerzők kerültek a kollégiumokban tanítandó törzsanyagba.¹⁹

14 ZEMPLÉNYI Ferenc, *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*, Historia litteraria 4 (Budapest: Universitas Könyvkiadó, 1998).

15 KLANICZAY Tibor, „A magyar reformáció irodalma”, in KLANICZAY Tibor, *Reneszánsz és barokk: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, 53–121 (Szeged: Szukits Könyvkiadó, 1961), 73.

16 Roger CHARTIER, „Népi» olvasók, »népszerű» olvasmányok a reneszánsztól a klasszicizmusig”, in *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVELLO és Roger CHARTIER, 305–320 (Budapest: Balassi Kiadó, 2000), 306–307.

17 Ebből a szempontból nem lenne érdektelen a későbbiekben bevonni a vizsgálatba Heltai Gáspár *Hálóját*, amely talán a magyar nyelvű próza kezdeti útkeresésének egyik zsákutcájaként is értelmezhető. Vö. Peter BURKE, *Népi kultúra a kora újkori Európában*, *Metamorphosis historiae* (Budapest: Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, 1991), 179–180. Mindezek kapcsán utalnék Keserű Gizella sok szempontból idevágó tanulmányára is: KESERŰ Gizella, „Mártírok és korai unitáriusok”, in *Mártírium és emlékezet: Protestáns és katolikus narratívák a 15–19. században*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály és SZÁRAZ Orsolya, *Loci memoriae Hungaricae* 3 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015), 197–212.

18 Justyna KILIANCZYK-ZIĘBA, „In Search of Lost Fortuna: Reconstructing the Publishing History of the Polish Book of Fortune-Telling”, in *Lost Books: Reconstructing the Print World of Pre-Industrial Europe*, ed. Flavia BRUNI and Andrew PETTEGREE, *Library of the Written World* 46, 120–143 (Leiden–Boston: Brill, 2016), 132; Czesław MIŁOSZ, *A lengyel irodalom története*, Vita Sarmatica (Máriabesnyő: Attraktor Könyvkiadó, 2011), 71.

19 BITSKEY István, „Szellemi élet a kora újkorban”, in *Magyar művelődéstörténet*, szerk. KÓSA László, Osiris tankönyvek, 250–314 (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 302–303.; KECSKEMÉTI Gábor, szerk., BARTÓK István,

Hogy mi lett ennek az egymás hatását is erősítő két-három tényezőnek a következménye? A prózairodalom az első fecske, a reformer, de a reformációhoz nem csatlakozó Pesti Gábor fabuláskönyve után gyakorlatilag hamvába holt, a fokozatosan „elvilágiasodó” históriás ének azonban a 16. századnak olyannyira a legnépszerűbb műfajává vált, hogy Kelet-Közép-Európában nincs még egy olyan nép, amelynek irodalmában ilyen mennyiségben lenne megtalálható.²⁰ Nálunk – ám nem csak ránk jellemző módon – még az eredetileg prózai művekre, sőt esetenként a prédikációkra is az ének alakját kényszerítették. Ezekkel a trendekkel pedig még egy Heltai sem mehet szembe! Így eshetett meg aztán, hogy „[a]mi a széphistóriának tematikusan megfelelő prózai történeteket illeti, az RMNy mindössze hatot (összesen 11 kiadványt) sorol fel belőlük az egész 16. századból”.²¹

A „hitván” Poncianus és az óriás Pantagruel

Három különböző *Aesopus*-fordítás, két *Poncianus*, egy Nagy Sándor-história, *Markalf* és *Az kopaszságnak dicsérete* – ez a 16. századi népszerű próza. Szembeállításként: Franciaországban már az 1530-as években Rabelais műveivel veszik célba azokat a szegényebb közrendűeket, akik az olvasás képességét nem sokkal korábban sajátították el.²² Mi miért nem közelítjük meg ezeket a hatalmas csúcspontokat? Hiszen Rabelais pártfogójának unokatestvérét magyarországi diákok idézték²³ Költő- és eszmetársának, Clément Marot-nak, akinek műveit maga Rabelais adta ki, verses zsoltárait szintén korán megismertük. Sőt Lyonból, ahol Rabelais praktizált és ahol megjelent a *Pantagruel*, egy könyvkereskedő 1578-ban Kassára menekült, könyveket is hozva magával.²⁴ Tehát ismét feltehetjük a kérdést: miért?

Négy jelentősebb okot tudnék felsorakoztatni, hogy ezt megválaszoljam. Az első a szerzők modernnyelv-ismeretének hiánya.²⁵ Hiszen Du Bellayt csak úgy citálták, mint latin költőt.²⁶ A psalmusokkal pedig csak német fordításukban találkozunk. Közben tehát Nyugat-Európában a szépirodalom csúcsteljesítményeit már anyanyelven írták (zömükben egyébként már világi szerzők), itthon „[j]óval később alakul ki

---

BORZSÁK István, ERDÉLYI Lujza és KECSKEMÉTI Gábor, s. a. r., jegyz., HAVAS László, előszó, KECSKEMÉTI Gábor, utószó, *Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, Régi magyar prózai emlékek 10 (Budapest: Balassi Kiadó, 1993), 9–32.

20 VARJAS, *A magyar reneszánsz...*, 141.

21 CZINTOS Emese, *Példától az olvasmányig: A (szép)história a 16. század magyar irodalmában*, Irodalomtörténeti füzetek 179 (Budapest: reciti, 2017), 119.

22 FRÉDÉRIC BARBIER, *A könyv története*, Osiris kézikönyvek (Budapest: Osiris Kiadó, 2016), 187.

23 ZEMPLÉNYI, *Az európai udvari...*, 65.

24 SELÁF Levente, „Johannes Galenus, egy lyoni könyvkereskedő Kassán”, in */HI70/ Tanítványok: Tanulmányok Horváth Iván 70. születésnapjára*, szerk. BARTÓK Zsófia Ágnes, BOGNÁR Péter és MARÓTHY Szilvia (Budapest: Q. E. D., 2018). Hozzáférés: 2019.11.25, <http://hi70.hu/2018/03/27/selaf/>.

25 CSEPREGI Zoltán, *A reformáció nyelve: Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálata alapján*, Humanizmus és reformáció 34 (Budapest: Balassi Kiadó, 2013), 363.

26 ZEMPLÉNYI, *Az európai udvari...*, 65.

az a szokás, hogy »a nyelv kedvéért« küldik szülei a diákot hol ide, hol oda”.²⁷ (A 16. században – tudásunk szerint – egyetlen főúr olvasta Magyarországon Rabelais-t: Batthyány Boldizsár. Fontos azonban leszögezni, hogy francia orientációja ellenére ezt németül tette, a német Rabelais-fordítás ugyanis – mint azt Balázs Mihály többször hangsúlyozta – csak halvány árnyéka volt az eredetinek.)²⁸ A második ok a domidoctusok – legyenek azok akár szerzők, akár olvasók – „csőlátása”, Ritoókné eufemisztikusabbnak látszó kifejezésével: hagyományörzése.²⁹ A harmadik ok, hogy a laikus közönség lehetőleg minél kevesebbet akart olvasmányaira költeni, annyit, amennyiért a „bolondnak” is megéri.³⁰ Ez pedig befolyásolta a terjedelmet is. Nagy könyv – nagy pénz. Még a nyomdásznak is. Tulajdonképp ez összefügg a negyedik okkal, a magyarországi és erdélyi nyomdaipar pénzügyi-gazdasági korlátaival. Ki lehet nyomtatni ugyannyi példányban egy füzetecskét és egy vaskos könyvet egy olyan közönség számára, akit még senki sem ismerhet igazán, az utóbbival azonban jóval nagyobb lehet bukni.

S hogy mik a következmények? Egyfelől újra lehet olvasni a dolgozat elején a Ritoókné-idézetet, másfelől pedig – szó szerint – históriás énekekkel tarolták le a piacot. Ha le is fordítottak prózai műveket, döntő többségükben csakis olyanokat, amelyek „más irodalmakban már sikert arattak”, s a késő középkorban idehaza is felbukkantak a nemesek és „az egyházi javadalmakat is halmozó állami tisztségviselők” körében.³¹ Úgy nevezzük ma ezeket a munkákat összefoglaló néven, hogy népszerű próza. De vajon népszerű volt-e ez a próza a 16. század utolsó harmadában?

Népszerű-e a népszerű próza?

Erre a kérdésre nem lehet precízen válaszolni. Mindenesetre az biztos, hogy a Kolozsváron kiadott prózai művek terjedelme a 16. század utolsó harmadában folyamatosan csökkent.

27 CSEPREGI, *A reformáció nyelve...*, 364.

28 MONOK István, *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században, Kulturális örökség* (Budapest–Eger: Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola, 2012), 109.

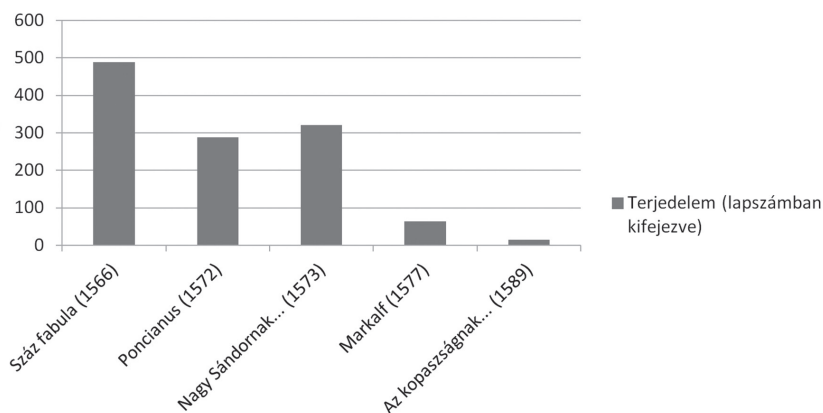
29 VÖ.: RITOÓKNÉ SZALAY, „Eleink szórakoztató...”, 653.

30 PÉTER Katalin, *A reformáció: kényszer vagy választás?*, Európai iskola (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004), 123.

31 RITOÓKNÉ SZALAY, „Eleink szórakoztató...”, 651; VARJAS, *A magyar reneszánsz...*, 144.

Terjedelem (lapszámban kifejezve)

Az is biztos, hogy a 17. század első harmadában a 16. századi prózai történeteknek csak felét, azaz hármat adtak ki újra, az egyiket épp 1633-ban, vagyis „korszakhatáron”.³² Ugyanebben az időszakban csak két új populáris prózai mű keletkezett.³³ S különösen pesszimistává tesz engem, hogy 1583-ban a csaknem 500 lapos *Száz fabula* esetenként ugyanannyit vagy kevesebbet kóstált (legfeljebb 44 dénár), mint bizonyos históriás énekek. Ugyanez, sajnos, elmondható a körülbelül 288 oldalas *Poncianusról* is (legfeljebb 27 dénár).³⁴ Tóth István György egy helyütt – az olvasók szempontjából – afölött örvendezik, hogy „öt dénárért bárki hazavihette Ezópus meséit, kilenc dénárért, három font vaj árért pedig a kassaiak magyar széphistóriában vagy Euripidész drámáiban gyönyörködhettek”, a próza szempontjából azonban csak reménykedhetünk benne, hogy az öt dénáros *Aesopus* nem egy teljes példány volt.³⁵

Az adatok többsége, el kell ismernem, nem csak a népszerűséggel függhet össze. Figyelembe véve azonban a feljebb írtakat, logikus arra következtetnem, hogy a népszerű próza először a kétnyelvű „németek” és a „németekkel” együtt élő magyarok körében vált közkedvelté, s csak ezután folytathott túl a históriás énekeket olvasó közönség irányába. Ez viszont aligha következett be a 17. századnál korábban. Ezzel per-se ellentmondok azoknak is, akik 16. századi népkönyvekről beszélnek.³⁶

32 HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában (1601–1655)*, Res libraria 2 (Budapest: Országos Széchényi Könyvtár–Universitas Kiadó, 2008), 298.

33 HELTAI, *Műfajok és művek...*, 299–300.

34 KEMÉNY, „Egy XVI. századbeli...”, 310–320.

35 TÓTH István György, „A magyar művelődés a kora újkorban”, in KÓSA, *Magyar művelődéstörténet*, 236.

36 Ötvös Péter óva int attól, hogy a „népkönyv” terminust olyan könnyelműen használjuk, mint azt a magyar szakírók teszik.

Mi a népkönyv?
(Elméleti megközelítés)

Szerintem attól, mert valami német nyelvterületen népkönyv volt, nálunk még nem feltétlenül volt az, ugyanis a fordítók és a kiadók gyakran teljesen más irodalmi tartományba emelték át ezeket a szövegeket. De attól sem népkönyv a népkönyv, hogy szélesebb vagy alacsony társadalmi helyzetű közönség olvassa. Népkönyvnek azokat az olcsó és nyomtatott könyveket nevezem, amelyeket kifejezetten az alacsony sorúaknak és/vagy hiányos műveltségűeknek készítettek. (Ennek kapcsán persze feltehetnék azt a kérdést is, hogy feltétlenül prózai olvasmányoknak kell-e lennie a népkönyveknek. A 16. század utolsó harmadában ugyanis sok nyomtatványban már nem tüntetik fel a nótajelzéseket.)

De kiknek szánták a népszerű prózát? Amikor Pesti Gábor lefordította *Aesopust*, még nem született meg az a népi olvasóközönség, amelyről most szó van. Blasius Eber *Poncianus*-kiadását, tudjuk, hogy egy grófnak ajánlotta.³⁷ Az *Nagy Sándornak históriája* a 17. században nem tűnt túl póriásnak ahhoz, hogy – szövegét változatlanul hagyva – a fejedelmi propaganda keretében értelmezzék.³⁸ Laskai János *Aesopusa* eredetileg a legkevésbé sem szórakoztató olvasmánynak készült, a szöveg érthetőségét veszélyeztető szolgai fordítás ugyanis Szabó András szerint egyértelműen arra utal, hogy a latin nyelvtanítást szolgáló iskolai jegyzetnek szánták.³⁹ Manlius – a kora újkori „Magyarországon” egyedülálló módon – nemesi, azaz „nem polgári” kontextusban jelentette meg újra Heltai népszerű prózáját! Ez még egész Kelet-Közép-Európában is elszigetelt jelenségnek számít a korban (amelyet Batthyány I. Ádám németújvári könyvtárának katalógusa felől sem lenne érdektelen megközelíteni).⁴⁰

Mindebből természetesen nem következik – hiszen olvasóközönségük rekonstruálhatatlan –, hogy e munkák nem funkcionálhattak egyúttal népi olvasmányként. Sőt! Tudjuk, hogy „a reneszánszban gyakran *ugyanazok* a szövegek, s gyakran *ugyanazok* a könyvek terjedtek minden társadalmi réteg körében”.⁴¹ Eklatáns példa lehetne erre a *Nagy Sándornak históriája*, mert egyetlen ránk maradt példánya számos laikus bejegyzést tartalmaz, ám sajnos ezek késeieknek tűnnek (18–19. század), s így azt is lehetetlen megállapítani, hogy pontosan mikor és kik olvasták ronggyá a kötetet, mielőtt ezek belekerültek. Pedig a nyugati kutatók kifejezetten azt ajánlják, hogy „egyazon szöveg különböző olvasók általi különféle olvasatait” különítsük el egymástól.⁴² Nálunk ez

37 HEINRICH Gusztáv, *Poncianus históriája: Bécs 1573* (Budapest: Franklin Társulat, 1898), 49.

38 HELTAI, *Műfajok és művek...*, 282.

39 SZABÓ András, „Laskai János debreceni tanár és Aesopus életéről szóló munkája”, in *Az irodalomoktatás új kihívásai*, szerk. ERDÉLYI Margit, A Selye János Egyetem Tanárképző Karának tudományos közleményei, 225–253 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2014), 245.

40 HERNER János és MONOK István, s. a. r., *A magyar könyvkultúra múltjából: Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése*, lekt. KULCSÁR Péter, techn. SALIGA Lászlóné, Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 11 (Szeged: A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudomány Kara, 1983), 268–273.

41 CHARTIER, „»Népi« olvasók...”, 306.

42 Uo.

gyakorlatilag lehetetlen. Hasonlóra tudomásom szerint egyébként is csak Gábor Csilla vállalkozott, aki a *Poncianus* recepciótörténetét kutatta.⁴³ Utalnék még Egyed Emesének egy szintén idevágó tanulmányára is.⁴⁴ Adatok hiányában azonban a népi olvasókra ők sem tudtak kitérni. Én magam ugyan rábukkantam néhány értelmező margináliára, ezeket viszont vagy nem tudtam olvasóhoz kötni, vagy pedig az olvasót nem tudtam azonosítani.

Mi a népkönyv?

(Gyakorlati megközelítés)

Többeknek szemet szúrhatott, hogy az előző fejezetben nem esett szó a *Száz fabuláról* vagy Heltai *Poncianus*áról. Utóbbit – és a *Nagy Sándornak históriáját* is – egyébként csak töredékben ismernénk, ha nem lenne 17. századi lőcsei, az eredetit szolgáljaian utánzó utánnomásunk 1633-ból.⁴⁵ Épp ezért érdekes, hogy ugyanekkor (1628) *Aesopust* újrafordították a lőcseiek. Negyedjére és annak ellenére, hogy volt példányuk Heltai fordításából. Erre már az első fabula tanulságából fény derül:

Heltai (1566)	Ismeretlen (1628)
„...mint a szebeni szücs mondja volt, midőn a szép török lovat dicsírik volt előtte: »Bizony szép és kellemes marha volna, ha ködment tudna csinálni, de nem tud: mire való ez okáért?«”	„... mint amaz szöcs is mondja volt , mikor az török lovat látná: » Bezzeg szép és kellemes marha volna ez, ha ködmeneket tudna csinálni. « Mert efféléknek az Aesopus olvasása semmit nem használ.”

Felmerül a kérdés, hogy akkor miért? Azért, mert Heltai a meséket „mind alulról”, mind „felülről” kifejezetten elzárta a nagyobb számú, „nem polgári” olvasóközönség elől. „[A]z egész nemesi osztályt a pokolra küldi”, a balga szegény embert pedig már az ajánlásban bírálta.⁴⁶ Ehhez képest az új fordítást teljesen mezővárosi-falusi környezetre transzponálták. Beszédesebb, hogy ez már az első mondatból nyilvánvalóvá válik a mindenkor olvasó számára: Aesopus eszerint nem akárhonnan, hanem egy mezővárosból

43 GÁBOR Csilla, „A történet kerete, a keret története: változatok Ponciánusra”, in *Erdély reneszánsza I: A 2008. október 8–11 között tartott konferencia előadásai*, szerk. GÁBOR Csilla, LUFFY Katalin és SÍPOS Gábor, 147–160 (Kolozsvár: k. n., 2009); GÁBOR Csilla, „A hét bölcs mester mint épületes olvasmány – Ponciánus császár középkori történetei”, in GÁBOR Csilla, *Laus et polemia: Magasztalás és vetekedés középkor és korai újkor szövegtípusokban*, 307–332 (Debrecen–Kolozsvár: Debreceni Egyetemi Kiadó–Bolyai Társaság–Egyetemi Műhely Kiadó, 2015).

44 EGYED Emese, „»Isten veled« Kézirat Ponceianus – 1784, Drág”, in *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban: A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtudományi Tanszéke által szervezett nemzetközi konferencia előadásai*, szerk. BALÁZS Mihály és GÁBOR Csilla, 539–554 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, 2007).

45 HOLL Béla, „A Poncianus históriája XVI. századi kolozsvári kiadásának töredékéről”, *Magyar Könyvszemle* 82, 3. sz. (1966): 255–261.

46 KLANICZAY, „A magyar reformáció...”, 99; CZINTOS, *Példától az olvasmányig...*, 33–34.

származott el. Ezek nagyon izgalmas változások, s többet árulnak el arról, hogy mi „Magyarországon” a népkönyv, mint bármely definíció.

Érdekes, hogy Heltai *Poncianus*-fordítása nem jutott ugyanarra a sorsra, mint fabulái. Pedig nagyon hasonló ajánlásából arra lehet következtetni, hogy azt is ugyanannak a közönségnek adta ki a kolozsvári nyomdász. Teljesen bizonyos, hogy „túlélését” annak köszönhette, hogy Heltai ezt nem szűkítette le (fejedelmi tükörré), hanem a nevelési elvek érvényességét – az asszonyokat külön is megszólítva – kiterjesztette „az ifjakra és szüleikre úgy általában”.⁴⁷ Sajnos, azt nem tudhatjuk, hogy már Heltai is érzékeltette-e tipográfiaileg, hogy mely fejezetek hangsúlyosak, mindenesetre kiadványai közül ez lehetett a legnépszerűbb. Ezt újrakiadásai is bizonyítják.

Ez a későbbi „népszerűség” viszont nem jelent semmit, s épp ezért Czintos Emese véleményét osztom: a társadalom alsó rétegeit csak Heltai halála után célozták meg háttározottan.⁴⁸ Szembeötlő például, hogy az „alsó népnek hangot adó” *Markalf* ajánlásában „az olvasást a tétlenség idejére korlátozták”, *Az kopaszságnak dicsőretinek* kinyomtatását pedig gyanúsán aratás utánra időzítették.⁴⁹ Ezek az első olyan művek is egyben, amelyek tűrni kezdek, hogy olvasójuk értelmezze őket. A *Markalf* előszavában ugyan még eligazították az olvasót (már csak önvédelemből is), nincs azonban már a szöveghez olyan típusú moralizáló-értelmező magyarázat fűzve, mint a *Száz fabulához* vagy a *Poncianushoz*.⁵⁰ Arra viszont még mindig nem voltak tekintettel egyik szövegkiadásban sem, hogy a betűismerők új rétege nem vagy csak gyengén ismerte a latin nyelvet.

Itt jegyzendő meg az is, hogy a két kiadvány közül a *Markalf* borzasztóan igénytelen. Erre most csak két példát hozok. Már Ipolyi Arnold felismerte, hogy a könyv „a magyar közmondások egy tetemes részének egyik ismeretlen kútforrása”.⁵¹ Ezt egyébként később igen szakszerűtlenül, de mégis gyönyörűen fogalmazta meg újra Nemeskürty István: „Olyanféle ez az egész magyar *Markalf*, mint Peter Bruegel »közmondások«- [...] festménye”.⁵² *Markalf*-nak köszönhetően nem akármilyen közmondások honosodtak meg azonban nálunk, ilyen például az ún. [103b]: „Nagy házat utál az meg, aki magát meg akarja ismerni.” Ez a mondat több közmondásgyűjtemény részét alkotja; Erdélyi János és Margalits Ede is felvette sajátjába.⁵³ Magyarázatával viszont senki sem próbálkozott,

47 GÁBOR, „A történet kerete...”, 154.

48 CZINTOS, *Példától az olvasmányig...*, 83.

49 BEÓTHY Zsolt, *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*, 2 köt. (Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-vállalata, 1886), 1:158; UTASI Csilla, „Egy középkori latin pretextus, a *Dialogus Salamonis et Marcolfis* 15–17. századi német és magyar fordításai”, ГОДИШНЯК, ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ XXXV–2 (2010): 403–411, 404.

50 UTASI „Egy középkori...”, 404. Az előszót *Észrevételek Erasmus kelet-közép-európai recepciójáról* című előadásában részletesen értelmezte Balázs Mihály.

51 IPOLYI Arnold, „Vizsgálatok a régi magyar népkönyvek felett”, *Új Magyar Múzeum* 5, 1. sz. (1855): 261–303, 294.

52 NEMESKÜRTY István, „A magyar széppróza születése”, in NEMESKÜRTY István, *Magyar Zsoltár: A magyar nyelvű irodalom születése*, Nemeskürty István összes műve 3, 113–299 (h. n., Szabad Tér, 2001), 142.

53 FORGÁCS Tamás, előszó, *Régi magyar szólások és közmondások* (h. n., Arcanum Adatbázis Kft., 2004). A MEK-változat az ISZT támogatásával készült. Hozzáférés: 2019.11.25, <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/index.html>.

ami nem véletlen: semmi értelme sincs. Latinja így hangzik: *Magnum donum despicit, qui seipsum non recognoscit*. Azaz: nagy ajándékot utál meg (vet meg) az, aki magát nem akarja megismerni. Meg lehet állapítani tehát, hogy egyfelől elkerülte a fordító figyelmét a tagadószó, másfelől *domumnak* (házat) olvasta a *donumot* (ajándékot). Közmondásunk tehát eredetileg egy lejtérjakab. Vannak olyan szövegromlások is, amelyeket nem annyira a fordító, mint inkább a korrektor (ha volt egyáltalán ilyen) vagy a tipográfus gondatlanságára vezetnék vissza. Ilyen például az, amikor Markalf még őseit is képtelen előszámolni. Elmarad ugyanis, hogy Rustoma nemzék Rustust. Nem kisebb dologra lehet ezekből következtetni (mint említettem, akad még példa bőven), mint hogy a fordító korántsem ismeri korábról azt a szöveget, amelyet magyarra kíván ültetni. Nagyon szeretném ezt hangsúlyozni, ellentmondani látszik ugyanis annak az elképzelésnek, miszerint a szórakoztató olvasmányok csak úgy egyszerűen lesüllyedtek volna a középkori latinitásból a magyar nyelvű szóbeliségbe, s innen hozott volna vissza bizonyos darabokat a felszínre – idegen nyelvű kiadások közbeiktatásával – a nyomtatás. Van tehát érv az irodalmi megszakítottság mellett is, de azt sem szabad feledni, amit Czintos a Göröcsöni Ambrusféle, a *Markalf*tal ugyanazon évben megjelent Mátyás história 1577-es kiadásáról állít: „Az 1577-es kiadás szövege nagyon hanyag, néhol az értelmetlenségig romlott szöveget közöl, ezt viszont a következő kiadás szövege erősen javítja. Hogy ennek ki állt a háttérben, illetve hogy ki volt a felelős az 1577-es kiadás hanyagságáért (Heltainé? a korrektor? a szedő?), azt csak találgatni lehet.”⁵⁴ Annyi bizonyos, hogy a *Markalf* félrefordításainak okát nem a *Béldi-kódex*ben kell keresnünk, ebben ugyanis csak a vetekedés-rész őrződött meg, s ennek a szerkezete egyébként is eltér az 1577-es magyar fordítástól.

Mindezt figyelembe véve azt mondanám, hogy *Az kopaszságnak dicsíreti* és a *Markalf* áll legközelebb a német nyelvterületről ismert népkönyvekhez, a népkönyv fogalmát azonban, ami 16. századi történetüket illeti, már csak az általam festett pesszimista kép miatt sem merném alkalmazni rájuk.

Mennydörgések

De ha tagadjuk, hogy lettek volna a 16. század utolsó harmadában népkönyveink, meg kell magyaráznunk azt is, hogy mi ellen indított ellentámadást Bornemisza Péter, aki számos kor- és kartársához hasonlóan nem tűrte az erkölcsi haszonnal szerinte nem járó szövegeket.⁵⁵

Ritoókné Szalay Ágnes így idézi, amit Bornemisza az 1570-es években írt: „Álnokul költött *fabulák* Királyfia Kis Miklósról, poéták óriásiról, Apolloniusról és egyéb hitságról [...] ezer álnok mesterségi izgatnak az ördögnek: úri mulatságnak tartják az historiákat, kiket Markolff sipságáról írtak, avagy *ama* Trágár Balázsról [...] az pokolnak örök rivásával fizeti meg az éktelen kacagásokat.”⁵⁶ (Kiemelések tőlem: Sz. M. D.)

54 CZINTOS, *Példától az olvasmányig...*, 54–55.

55 RITOÓKNÉ SZALAY, „Eleink szórakoztató...”, 654.

56 Uo.

Citátuma félrevezethet minket. Egyfelől azért, mert az eredetiben nincs olyan, hogy „úri”, másfelől pedig azért, mert két, a kritikai kiadásban egymástól 60 lapnyira található helyet von össze.⁵⁷ Utóbbi különösképp tévútra vihet, ugyanis amikor Bornemisza felsorolja a fabulákat, nem a szem, hanem a fül bűneiről ír. „Mindenek fülei”-nek a bűnéről. Itt tehát szó sincs népkönyvekről.⁵⁸ Ezt a részletet egyébként mások is kon-textusából kiragadva értelmezik. Áttérhetünk tehát a megjegyzés második felére! Ez alapján többen megállapították, hogy nemcsak hogy voltak olyan népkönyveink, mint a *Markalf*, hanem volt egy olyan is, amely elveszett. Ez pedig a Trágár Balázs lenne.⁵⁹ Efelől nekem vannak kétségeim. A népszerű kiadásban teljesen elsikkad, amire már Dézsi Lajos felhívta a figyelmet: Bornemisza o-val és két f-fel írta Markalf nevét. Azaz, németesen.⁶⁰ Ez alapján úgy tűnik tehát, hogy nem ismerte a magyar fordítást. Egybe-vág ez azzal a feltételezéssel, miszerint az Ördögi kísérteteket Bornemisza még azelőtt írta (1576–1577), hogy a *Markalf*ot először kiadták volna (1577).⁶¹ A másik ok, amiért ké-telkedem, az az, hogy amikor Veresmarti Mihály 1639-ben – csaknem két évszázaddal az első magyar *Eulenspiegel*-könyv előtt – elbeszélte egy Euleunspiegel-tréfát, hőstét nem Eulenspiegelként, hanem Csalókaként emlegette.⁶² Hiába azonban a magyar eredetű név, nincs *Csalóka* könyvünk a 17. században.

Azzal sem értek egyet, ahogy azt a részt szokták értelmezni, ahol később Bornemi-sza újra megemlékezik Markalfról és Trágár Balázsról:

Ez 1577. esztendei fűpispék mennyi fertelmességet szüzekkel, apácákkal és szörnyű lakást, torkosságot és részegséget szerzett. [...] Vadnak sok több társai is, kik szintén oly epikureusok, mint az kiket az Úr hurrogat Ézsaiásnál, olvasd meg Ézsza: 5. Kiknek asztaloknál istenfélő, értelmes embernek szavának nincs helye. Hanem mint régen Markolff volt és Trágár Balázs. Valamit mondanak, méznél is édesb. Mikor Szilva Albert speciálét ('ételkülönlegesség?', különleges óbor?', fűszer?) kér, és megkérdik, mi volna az, amaz zsibóságába ezt feleli: »Ló-szar fokhagyma, bors porral«. Ez röhögnek, és elküldik szolgáljokat, hogy hamar-hamar kis tátra csinálják meg neki. És amaz jól megkeríti, az ki nem eszik benne. Esznek, röhögnek.⁶³

57 BORNEMISZA Péter, *Ördögi kísértetek*, szöveggond., jegyz. ECKHARDT Sándor, lekt. STOLL Béla (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955), 99, 160.

58 Uo., 89.

59 Ács Pál, „Trágár Balázs”, in *Magyar művelődéstörténeti lexikon, LX.: mindenkor: ángyod téred – „Zsupra agnő”: A főszerkesztő, Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ Rumen István, JANKOVICS József és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, 267–270 (Budapest: reciti, 2011), 267; GYÖRGY Lajos, „Eulenspiegel magyar nyomai”, *Erdélyi Múzeum* 36, 10–12. sz. (1931): 355–390, 357; GYÖRGY Lajos, *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai: Kétszázötven vándoranekdota: Az anekdota forrásai* (Budapest: Studium, 1934), 33; KARDOS Tibor, „A trufa: Egy régi magyar irodalmi műfaj jellege és európai összefüggései”, *Filológiai Közöny* 1, 1. sz. (1955): 111–138, 131.

60 DÉZSI Lajos, kiad., *XVI. századbeli magyar költők művei*, 12 köt. Régi magyar költők tára 8 (Budapest: A M. Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága, 1930), 7:483.

61 GULYÁS József, „Volt-e Apolloniusznak s Markalfnak régibb feldolgozása ill. kiadása az ismerteknél?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 35, 1–2 sz. (1925): 126–127; HOLL Béla, „A Salamon és Markalf magyar kiadásairól”, *Magyar Könyvszemle* 84, 4. sz. (1965): 349–362, 351–352.

62 GYÖRGY, „Eulenspiegel magyar...”, 377, 390.

63 BORNEMISZA, *Ördögi kísértetek*, 177.

Többen azt állítják, hogy Bornemisza itt trufátorokról szól.⁶⁴ Verancsics Antal levelei azonban egyértelműen cáfolják ezt, ezek ugyanis Szilva Albertet a püspök egyik legbelső emberének mutatják, Bornemissza kifejezésével: társának.⁶⁵ A részletben tehát nem arról van szó, hogy egy püspök udvari bolondokkal mulattatja magát, hanem arról, hogy a katolikus egyházi előkelőségek és tisztviselők Markalf modorában társalkodnak egymással.

Esély?

A tanulmány elejére visszatérve és az ottaniakat kissé felidézve-összegezve azt mondhatom, hogy egy *Pantagruel*hez nemcsak jobb gazdasági helyzet, hanem egy olyan kifinomultabb ízlés is szükséges, amit nálunk csak a felvilágosodás és a fejlettebb oktatás garantálhat majd. Erre a következtetésre jutottam tehát, mégis felmerül a kérdés, hogy volt-e egyáltalán esélyünk, lehetőségünk valami másra a 16. század utolsó harmadában.

Balázs Mihály szerint volt. Ő úgy sejtí ugyanis, hogy ha Erasmus recepciója nem lett volna nálunk Janus-arcú és eleink *A balgaság dicséretét* is oly áhítatosan tisztelték volna, mint a rotterdami szövegkiadásait, teológiai és pedagógiai műveit, akkor a régi magyar széppróza talán eredetibbé, színvonalasabbá válhatott volna.⁶⁶ Én annak ellenére látok ebben valami fantáziát, hogy a *Moriae encomium* lefordítása a cseheken (persze a fehérhegyi vereséget elszenvető cseheken!) sem sokat segített. Pedig a cseh volt az első modern nyelv, „melyen Balgaság úrhölgy megszólalt!”⁶⁷

A szórakoztató próza ugyan a cseh irodalomban számszerűleg is gazdagabb volt (*Ezópus*, Poggio Bracciolini facetiái, *Till Eulenspiegel*, *György látomása*, *Griselda*, *Magelóna*, *Meluzína*, *Fortunatus*, *Faust* stb.), mégis kevés az olyan prózai elbeszélésük, amely eredeti. Ezek sem kiemelkedőek. Heé Veronika *Březina történeteire*, illetőleg azokra a történetekre hivatkozik, amelyek Poděbrad György udvari bolondjáról szólnak. Ezeket a mi Mátyás király-történeteinkhez hasonlítja.⁶⁸ A lengyel próza „fejlődése” hasonlóképp tér el a nyugatitól, mint a cseh. Kovács Endre ezt írja róla: „Nyugaton az epika és a dráma teljesen kibontakozik. Egy Torquato Tassonak, Rabelais-nak, Cer-

64 ÁCS, „Trágár Balázs”, 269.; BORNEMISZA, *Ördögi kísértetek*, 269.; KIRÁLY György, „Két Boccaccio-novella XVI. századi irodalmunkban”, *Irodalomtörténet* 7, 5–6 sz. (1918): 311–313, 311.

65 VERANCICS Antal, *Összes munkái*, közl. SZALAY László és WENZEL Gusztáv, 12 köt. Monumenta Hungariae Historica/Magyar Történelmi Emlékek: Scriptoros 23 (Pest: Eggenberger Ferdinánd magyar akad. könyvtárusnál, 1868), 8:283, 8:315; VERANCICS Antal, *Összes munkái*, közl. WENZEL Gusztáv, 12 köt. Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek: Scriptoros 26 (Budapest: Eggenberger Ferdinánd m. akadémiai könyvtárusnál, 1873), 11:98–100; VERANCICS Antal, *Összes munkái*, közlik SZALAY László és WENZEL Gusztáv, 12 köt. Monumenta Hungariae Historica/Magyar Történelmi Emlékek: Scriptoros 32 (Budapest: A M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában, 1875), 12:283, 12:315, 12:369.

66 RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „Erasmus és a XVI. századi magyarországi értelmiség”, in RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *„Nympha super ripam Danubii”: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Humanizmus és reformáció 29, 161–174 (Budapest: Balassi Kiadó, 2002).

67 MARKIS Simon, *Rotterdami Erasmus* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1976), 147.

68 HANKÓ B. Ludmilla és HEÉ Veronika, *A cseh irodalom története a kezdetektől napjainkig* (Budapest: Magyarországi Eszperantó Szövetség, 2003), 93.

vantesnek nincsenek lengyel megfelelői.⁶⁹ Annak ellenére sem, hogy a prózai történeteket itt már nagyon korán, az 1520-as évektől fordítani kezdték.

E címetek azért is érdekes felsorolni, mert jelzik számunkra, hogy a magyar irodalomban találkozhatunk egy olyan történettel is, amely a lengyeleknél és a cseheknél anyanyelven nincs meg.⁷⁰ Ez *Az kopaszságnak dicséreti*. Ami a népszerű prózát illeti, nincs még egy olyan mű a 16. századból, amely közelebb állna *A balgaság dicséretéhez*, mint ez. Mindkettő ironikus enkómium ugyanis. Mint Bod Péter írja: „Oly írások, melyek, úgy látszik, hogy ellenkeznének a dicsérettel, s mégis hasznosok. Így írt valaki könyvet a semmiről. Dion megdicsérte az haját, üstököt, *Sinésius az kopaszságot*, más az ganéjhajtó bogarat. *Roterodami Rézmán a bolondságot*, mely bolondságról írott könyve teljes jó bölcsességgel.”⁷¹ (Kiemelés tőlem: Sz. M. D.) Legalább ennyire fontos az is, hogy Erasmus *A balgaság dicséretének* ajánlásában maga is hivatkozik Szüeneszioszra.⁷² Összefügg ezzel, hogy e humoros munka forrásának latin átdolgozása 1515-től mind a bázeli, mind a párizsi kiadásokban együtt hagyományozódik a *Moriae encomiummal*.⁷³ Erre magyarországi példát is lehet hozni. Az egyik régi könyvjegyzéken például található egy olyan kötet, amely három részből áll. Az első „Seneca de morte Claudii Caes(aris)”, a harmadik „Erasmi laus moriae”, a második pedig „Synesii laus Caluini [sic!]” – helyesen: „caluitii”.⁷⁴

Valamelyest ide tartozik, hogy egy magyarországi szerző, Csanaki Máté latin nyelvű rühdicséretének (1626) ajánlásában Erasmus iránti csodálatát is kifejezte: „*Multis saepe libris tituli speciosi praefiguntur, in quibus omnibus tanta eruditio non latet, quanta est vel in pagina una Erasmi libelli istius, quem Stultitia scripsit.*” Azaz: sok könyvet gyakran jól hangzó címmel látnak el, ám ezekben összesen sincs annyi ismeret, mint amennyi annak a könyvecskének akár csak egyetlen egy lapján van, amelyet Erasmus a balgaságról írt.⁷⁵ Vannak tehát olyanok, akiket inspirált *A balgaság dicsérete*, fölényesen azonban senki sem tudta imitálni azt.

69 Kovács Endre, *A lengyel irodalom története* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1960), 87.

70 SYNESI Cyrenaei *Calvitii encomium*, ad fidem complurum codicum mss. recensuit, interpretatione Germanica instruxit et Dionys. Petavii Suasque annotationes adiecit I. G. K., Stuttgartiae, apud Christ. Guil. Löflund, 1834, IX.

71 Bod Péter, *Szent Hilarius, gond., bev., jegyz.* HARGITTAY Emil, Magyar ritkaságok (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987), 35.

72 Rotterdami ERASMUS, *Beszéde: A balgaság dicsérete*, kinek nagyhírű művét az ifjabb HOLBEIN János képei díszítik, magyar nyelvre átültette, magyarázta s az előbeszédet megírta KARDOS Tibor (Budapest: Magyar Helikon, 1958), 48.

73 Jacques-Charles BRUNET, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, 6 köt. (Genève: Slatkine Reprints, 1990), 5:614; SYNESIUS von Kyrene, *Lob der Kahlheit, Zweisprachig: griechisch-deutsch*, übersetzt, komm. Werner GOLDER (Würzburg: Königshausen & Neumann, 2007), 100; J. G. Théodore GRAESSE, *Trésor de livres rares et précieux*, 7 köt. (Genève: Slatkine Reprints, 1993), 6:540.

74 GRÜLL Tibor, KEVEHÁZI Katalin, KOKAS Károly, MONOK István, ÖTVÖS Péter és Harald PRICKLER, *Lesestoffe in Westungarn*, 2 köt. Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18 (Szeged: Scriptorium Kiadó, 1996), 2:235.

75 CSANAKI Máté, *Scabiei encomium* (h. n., Apud Joan. Conrd. Leopard, 1626), A2v; MAGYAR László András, „Csanaki Máté tréfás enkómiuma (1626)”, *Magyar Könyvszemle* 110, 4. sz. (1994): 407–412; TURÓCZI-TOSTLER József, „Az kopaszságnak dicséreti» a tizenhetedik században”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 46, 2. sz. (1936): 218–219.

A legérdekesebb viszont az, hogy a kopaszságdicséret magyar fordítója előtt lehetett olyan szöveg, amely egybe volt kötve *A balgaság dicséretével*. Ha ez így volt, akkor az alapján, amit eddig elmondtam, Erasmus nem kerülhetett volna ki győztesen Szünesziosszal szemben.

A kopasz kobakok dicsérete

Az *kopaszságnak dicséretét* 1589 nyárutolján nyomtatták ki Kolozsváron. Ősforrására Bognár Teofil Dénes mutatott rá.⁷⁶ Ez *Az ember tragédiájából* is ismert Kürénéi Szünesziosznak (i. sz. 3–4. század), az észak-afrikai Ptolemais kikötőváros későbbi püspökének kopaszságdicsérete, a *Phalakrasz enkómion*, amellyel egy másik beszédre, az általa igen csodált Dión Khrüszosztomosznak *A haj dicsérete* című művére válaszolt.

Nem érdektelen hangsúlyozni, hogy ami az ókori és középkori haj- és kopaszságdicséreteket illeti, ugyanúgy nem hiányzik belőlük a „szellemi játék”, mint *A balgaság dicséretéből*, amelynek címötletét, mint tudjuk, Morus nevéből vette Erasmus, az *enkómium* szó belsejében ugyanis majdnem tökéletesen ott van a görög haj (*komé*) kifejezés.⁷⁷

Mindezek kapcsán utalnom kell arra, hogy Dión szövegét csak Szünesziosz művének harmadik fejezete őrizte meg, s ezt Szepessy Tibor fordításának jóvoltából 2016 óta magyarul is olvashatjuk.⁷⁸ Ennek a mi szempontunkból azért is van jelentősége, mert ide vezethető vissza, hogy a magyar átdolgozó miért hagyta ki Szünesziosz munkájából az első öt fejezetet, ezekben ugyanis Dión írásáról van szó. Cserébe azonban igen eredetien vezeti be munkáját, amit Horváth János így összegez: „[e]lmondja, hogy vacsorára volt hivatalos; ott egy vendég kopaszságán az ifjak nevetgéltek: egyik szomszédja azt súgta szerzőnk fülébe, hogy a gazda gyertyakímélés végett hívta meg a kopaszt, mert fényes, sima feje eléggé világít; másik szomszédja pedig hozzáfűzte: bezzeg könnyű volna ezt beretválni, ezen sem gazdagodnának meg a borbélyok!”⁷⁹ Ebben a részben több magyar szokásról emlékeznek meg, viszont az abantas-utalás nem az átdolgozótól ered. Ez csak és kizárólag Beatus Rhenanusnak a szöveghez fűzött kommentárjaiból származhat, Szünesziosz ugyanis euboiainak („Εύβοεύς”) nevezi az abászokat (mint ahogy az 1579-es angol fordítás is).

76 BOGNÁR Teofil Dénes, „Az kopaszságnak dicséreti”, *Egyetemes Philológiai Közlöny* 14, 6–7. sz. (1890): 514–517, 514.

77 ERASMUS, *Beszéde, A balgaság...*, 47.; SYNESIOS, *Lob der Kahlheit...*, 102.

78 DIÓN Chrysostomos, *Tróját nem vették be és más írások*, ford. SZEPESSY Tibor, *Antiquitas – Byzantium – Renascentia* 19 (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium, 2016), 79–81.

79 HORVÁTH János, „A reformáció jegyében”, in HORVÁTH János, *Irodalomtörténeti munkái II.*, szerk. KOROMPAY H. János és KOROMPAY Klára, Osiris klasszikusok, 7–507 (Budapest: Osiris Kiadó, 2006), 380.

im Romæ pcri/
berentur ad Ge/
thas sua spēte fe
contulit (ut Phi/
lostrat^o in Sophi/
stis autor est) ubi

nienfes ab Archidamo in fe/
ctione arborū Acarnanum.
Mox uideor esse unus inerti
um **Eubœnsium** quos Ho/
meri car/

ωυπε. i. Atq; ca/
pillato occipiti su
beunt quoq; **A/**
bantes. Et apud
Homerum in Ca
talogo nauium.
e 3. Eubœa

1. ábra

SYNESII CYRENENSIS DE LAVDIBUS CALVICII ORATIO IO. PHREA BRITANNO
INTERPRETE. BEATI RHENANI IN CALVICII ENCOMIVM SYNESII CYRENENSIS
SCHOLIA. = IN HOC OPERE CONTENTA: Ludus L. Annaei Senecae De morte Claudij
Caesaris [...] Synesius Cyrenensis de laudibus Caluitij [...] Erasmi Roterodami Moriae
Encomium... APVD INCLYTAM GERMANIAE BASILEAM. e3-h3, e3.

Mindez azért érdekes, mert már Heinrich Gusztáv megjegyezte, hogy művét a magyar szerző közvetve, valamilyen latin átdolgozás alapján írta.⁸⁰ Trostler József erre kezébe is vette Szüenesiosz művének azt a latin fordítását (1515), amelyből az előbbi képet kimentszettem. Akkor ő ezt a megállapítást tette: „A latin fordítás közelebb áll a magyar átdolgozáshoz, mint a görög eredeti. A latin fordító 1. rövidítve és kivonatossan adja vissza Synesiosz szövegét [...], 2. elhagyja a görög költőkből vett idézetek egy részét, a miben ismét a magyar átdolgozóval mutat egyezést.”⁸¹ Mindezt csak megerősíteni tudom, azzal a megszorítással, hogy az átdolgozó bizonyos esetekben visszanyúl a göröghez, és több kisebb részlet eredetinek tűnik. Trostler azonban az is állította, hogy 1515-től kezdve latin fordítások egész sorával találkozunk. Csakhogy azok nem új fordítások (ezt ő még nem tudhatta), hanem bázeli és párizsi utánnymások, amelyekben Erasmus műve továbbra is megtalálható. Egybevág ezzel, hogy Szüenesiosz kutatóinak ma is csak egyetlenegy 16. századi latin fordításról van tudomásuk, ez pedig az a John Phrea-féle (1465-?), amelyhez az említett Rhenanus írt kommentárokat.⁸² Nagyon közel vagyunk tehát a tűzhöz, egyetlen lépés választ el minket *A balgaság dicséretétől!*

De vajon ki az átdolgozó? Ehhez szeretnék egy izgalmas adalékot szolgáltatni. Az *kopaszságnak dicséretét*, minthogy Kolozsváron nyomtatták ki, logikus, hogy unitárius kontextusban képzeljük el. Azok azonban, akik a kopaszság kora újkori történetével foglalkoznak, minduntalan felhívják a figyelmet arra, hogy a posztreformációs kultúrák mennyit küszködnek a Krisztus töviskoronájára emlékeztető szerzetestonzúra jelentésének megváltoztatásával, hogy az, ami egykor az igaz alázatosságot jelentette, a képmutatás és az álszentség jele legyen.⁸³ Ehhez képest kopaszságdicséretünkben – a görög eredetitől és a latin fordítástól függetlenül – ezt olvassuk: „Innen vagyon, hogy

80 BOGNÁR, *Az kopaszságnak dicséreti*, 517.

81 TROSTLER József, „Az kopaszságnak dicséreti”, *Egyetemes Philologia Közölny* 37 (1913): 715–716, 715.

82 SYNESIOS, *Lob der Kahlheit...*, 100.

83 ANU KORHONEN, „Strange Things Out of Hair: Baldness and Masculinity in Early Modern England”, *The Sixteenth Century Journal* 41, 2. sz. (2010): 371–391, 372.

az isteni tudományban forgolódo bölcsek férfiak, az papok és barátok, tudván azt, hogy nem fér össze az sűrű hajjal az bölcsesség, ha az természet adott nekik is, ő magok szabad akaratjuk szerint megkopasztják magokat, és nem csak az fejeken nyírnek pilit, hanem mind szakállokat, bajuszkokat elberetváltatják.” Még inkább furcsállhatjuk ezt azok után, hogy a nyomtatvány megjelenése előtt néhány hónappal már annyira ment a gyűlölség Erdélyben, hogy kitiltották onnan a jezsuitákat, akik 1589. január 19-én kénytelenek voltak elhagyni kolozsmonostori rendházukat.

Az előbb idézett rész ugyan ellehetetleníti az értelmezést, szó kell hogy essék még a nemzeti nyelvű fordításokról. Ami számunkra a legfontosabb: német biztosan nem volt. Kizárt ugyanis, hogy Krabinger figyelmét elkerülte volna, aki így ír: „Praeterea quum nemo hucusque fuerit, qui hoc opusculum in sermonem patrium converteret, Germanicam...”⁸⁴ Azaz: azonkívül mivel senki sem volt eddig, aki e kis művet német anyanyelvünkre fordította volna. Trostler feltételezte, hogy volt francia szöveg, a John Phrea fordítására visszavezethető angol pedig Abraham Fleming nevéhez fűződik.⁸⁵

Ez utóbbi, továbbá az eredeti és a latin jóvoltából fény derül arra is, hogy a magyar két egyedi vonást is mutatni látszik. Az egyik, hogy a latinnal és az angollal szemben kommentár nélküli, a másik pedig hogy mindhárommal szemben deplatonizált. Sem Platón neve, sem tanai nem fordulnak elő benne, ha csak nem a felismerhetetlenségig eltorzítva. Egyetlenegy kivételként „ragad benn” az alábbi rész, természetesen „keresztényesítve”.⁸⁶

<i>Az kopaszságnak dicsireti</i>	<i>Timaios 44d</i>
„És hogy az többiről most ne szóljunk, az feje hasonlatos az mennyországhoz, mert mi-képpen az mennyország kerek és gömbölyű, azonképpen az embernek feje is”	„a két isteni körpályát, a mindenség kerekded alakját utánozva, gömb alakú testbe zárták, melyet most fejnek nevezünk”. ⁸⁸

De térjünk vissza a szöveg elejére! A bevezetés után a megmosolygott kopasz öregember, észrevéve, hogy összesúgnak a háta mögött, elkezd dicsérni a kopaszságot. Természetesen a humorális elméletből indul ki, de egyből ezután egy olyan képpel ragadja meg olvasóját, amelyet Erich Maria Remarque még a 20. században is hátborzongató-nak szán: a haj tovább nő a halál után.⁸⁷ Erről az elképzelésről, amely Arisztotelésznél is megtalálható (*Hist. nat.* III 11 518b, 20–23), mind az eredetiben, mind a latinban csak

84 SYNESII Cyrenaei *Calvitii encomium...*, IV.

85 A PARADOXE Prouing by reason and *example, that Baldnesse is much better than bushie haire etc. Written by that excellent Philosopher Synesius, Bishop of Thebes, or (as some say) Cyren. A Prettie pamphlet, to pervse, and replenished with recreation. Englished by Abraham Fleming. Printed by H. Denham. 1579*; TROSTLER, *Az kopaszságnak dicsireti*, 716.

86 PLATÓN, *Válogatott művei, I.*, ford. KÖVENDI Dénes, gond. FALUS Róbert (h. n.: Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 1997), 206.

87 Erich Maria REMARQUE, *Nyugaton a helyzet változatlan*, ford. ORTUTAY Katalin, össz. BALOGH Tamás (Budapest: Cartaphilus Kiadó, 2008), 18.

a 15. fejezetben lehet olvasni, s abból lehet következtetni arra, hogy hatásvadászatból került az átdolgozás élére, hogy e munka alapvetően nem változtat a caputok eredeti sorrendjén.

A magyar mű az 5–8., 10–12., 15–17., 14. és 21. fejezet kivonata/átdolgozása (ebben a sorrendben), amely a 8. caputot a 10.-kel, a 15.-et a 16.-kal és 17.-kel, a 14.-et pedig a 21.-kel vonja össze. Bizonyos reminiszcenciák a „fordítás” után is kimutathatók a szövegből, így az továbbra is kapcsolatba hozható Homérosz, Xenophón, Hérodotosz, Plutarkhosz, esetleg Suetonius, Sextus Julius Africanus és Hippokratész stb. műveivel.⁸⁸ Ezen kívül tovább él benne egy olyan hagyomány is, amely az eredetiben és a latin fordításban nincs meg, és amely végeredményben egy 9. századi szövegre megy vissza. Ez az *Ecloga de Calvis*, amelyet szerzője, a szerzetes Hucbald Hattónak, a kopasz mainzi érseknek ajánlott.⁸⁹ A költemény egyik jellegzetessége, hogy 146 verssorának valamenynyi szava c betűvel kezdődik, a másik pedig, hogy ez az első olyan kopaszágdicséret, amelyben felhívják a figyelmünket két olyan kiemelkedő kopasz férfira, akik a Bibliában szerepelnek.⁹⁰ Ők Elizeus és Szent Pál, akik a magyar átdolgozásban is „fellépnek”.

Végül a befejezésről. Erről Bognár azt a megállapítást tette, hogy eredeti, ám ez nem teljesen igaz.⁹¹ Az a hely ugyanis, ahol kimondják, hogy „[a]zért valaki igen gyönyörkedik hajában [...], az olyan asszonyember-természetű”, ha nem is szakasztott mása az eredetinek, igencsak emlékeztet arra a részére, ahol a „fonatos hiu, lányraleső” Páriszról és a házasságtörésről van szó. Az eredeti zárszavai azonban érdekesebbek. Azokat „töri ajánlóversbe” ugyanis a magyar úgy, hogy a szöveg azután nagyon nehezen rendelhető hozzá a női nemhez. Ezt a verset valamiért a szövegkiadások nem közlik.

Gaude calva cohors, capitis nam gloria vestri
Cynthia fulgenti nunc velut orbe nitet.
At coma reddebat si quem nutrita superbum,
Illico tonsoris suadeo tecta petat.
Perleget hunc crinitus enim quicunque libellum,
Omnibus a membris optet abisse pilos.

Kissé szabadon fordítva: Örvendezzel kopasz sereg! Mert fejetek dicsősége, miképp a hold, most ragyogó kerekésként fénylik, azoknak meg, akiket babusgatott sörénye

88 Sextus Julius Africanushoz: Christian Thue DJURSLEV, „Battling without Beards: Synesius of Cyrene’s Calvitii encomium, Arrian’s Anabasis Alexandri and the Alexander discourse of the fourth century AD”, *Karanos* 1 (2018): 55–65.

89 Dietrich von ENGELHARDT, „Haarverlust und Kahlköpfigkeit: Kultureller Kontext – Spiegel der Literatur”, in *Körperkult, Körperzwang, Körperstörung im Spiegel von Psychopathologie, Literatur und Kultur*, Hg. Jürgen BARKHOFF und Dietrich von ENGELHARDT, 101–126 (Heidelberg: Mattes Verlag Heidelberg, 2010), 108.

90 Thomas KLEIN, „In Praise of Bald Men: A Translation of Hucbald’s *Ecloga de Calvis*”, *Comitatus: A Journal of Medieval and Renaissance Studies* 26, 1. sz. (1995): 1–9.

91 BOGNÁR, „Az kopaszág dicsérete”, 515.

gőgössé tett, azt javallom, hogy azonnal célozzák meg a borbélyházat. Mert bárki is olvassa át ezt az irományt, ha haja nagy, ácsingózni fog azután, hogy tagjairól elenyészen a szőr.

Mindezekből egyetlen, mégis nagyon fontos következtetést szeretnék levonni, ez pedig az, hogy bár kopogtatunk Balgaság úrnő ajtaján és talán még bebocsájtást is nyernénk, belépni hozzá mégsem akarunk. Hiszen bár kopaszságdicséretünk fordítója előtt nagy valószínűséggel olyan nyomtatvány volt, amely Erasmus művét is tartalmazta, az irodalomtörténeti szempontból sorsdöntő pillanatban ő mégis Szüenesiosz jelentéktelenebb munkáját választotta.

Összegzés

A szórakoztató próza – mint láttuk – ott buzog föl, ahol az az ízlésvilág, amit a magyarországi és erdélyi németek képviselnek, találkozik a nagyvárosi polgársággal. Az egyik összetevő olykor elmaradhat, de ha mindkettő hiányzik, és mégis valamiféle „széppróza” születik, akkor az szinte biztosan valamilyen egyházi műfajból rágja ki magát. Mind ez, mind az nem lehetett túl népszerű a 16. század utolsó harmadában. Hogy ebből az időszakból egyes szórakoztató prózai műveket mégis népkönyveknek nevezhetünk, arra legfeljebb későbbi karrierjük jogosíthat fel minket.